

Monika Struck-Peregończyk*

NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ, MŁODOŚĆ A AKTYWNOŚĆ ZAWODOWA W ŚWIETLE BADAŃ DOTYCZĄCYCH MŁODYCH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

Abstrakt. Młode osoby niepełnosprawne znajdują się w szczególnej sytuacji na rynku pracy – w ich przypadku zbiegają się bowiem dwa czynniki ograniczające szanse na zdobycie zatrudnienia: młody wiek i ograniczenia sprawności. Podjęcie pracy w przypadku tej grupy osób wydaje się szczególnie istotne, gdyż oprócz zapewnienia niezależności finansowej pomaga ona w budowaniu poczucia własnej wartości oraz jest elementem nabycia statusu osoby dorosłej i podjęcia takich działań, jak np. opuszczenie domu rodzinnego i założenie własnej rodziny. W artykule poruszone zostały kwestie związane z aktywnością zawodową młodych osób niepełnosprawnych (w wieku 18–29 lat) – charakterystyka podejmowanego przez nie zatrudnienia oraz przyczyny bierności zawodowej i bezrobocia. Omówione zostały także takie zagadnienia, jak motywacje młodych osób niepełnosprawnych do podjęcia pracy zawodowej oraz stosunek do swojego młodego wieku i niepełnosprawności jako czynników różnicujących szanse na rynku pracy. Kwestie te przedstawione zostały na podstawie danych z ostatniego Narodowego Spisu Powszechnego oraz wyników badań przeprowadzonych przez autorkę, dotyczących sytuacji młodych osób niepełnosprawnych na rynku pracy w województwie podkarpackim. Artykuł kończą rekomendacje co do sposobów wspierania aktywności zawodowej młodych osób niepełnosprawnych.

Słowa kluczowe: młode osoby niepełnosprawne, rynek pracy, aktywność zawodowa, Podkarpackie.

* Zakład Polityki Publicznej, Katedra Nauk o Administracji, Wydział Administracji i Nauk Społecznych, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, ul. Sucharskiego 2, 35-225 Rzeszów, e-mail: mstruck@wsiz.rzeszow.pl.

1. Wprowadzenie

Według Narodowego Spisu Powszechnego¹ (NSP) przeprowadzonego w 2011 r. w Polsce żyło wówczas 220 915 osób niepełnosprawnych² w wieku 18–29 lat. To grupa niewielka, zarówno w odniesieniu do ogółu osób niepełnosprawnych (4,7%), jak i ogółu osób w tym wieku (3,1%). Większość młodych osób niepełnosprawnych w Polsce pozostaje poza rynkiem pracy (według danych z NSP 2011 74,6% osób niepełnosprawnych w wieku 18–29 lat nie pracowało)³. Podjęcie aktywności zawodowej wydaje się w przypadku młodych osób niepełnosprawnych kwestią szczególnie problematyczną, doświadczają one bowiem dwojakiego rodzaju barier – oprócz trudności, na jakie na rynku pracy napotykać osoby młode, dochodzą bariery specyficzne dla osób niepełnosprawnych (Eurofund 2010). Stąd też przejście od edukacji do pracy jest jednym z najtrudniejszych momentów w życiu młodych osób niepełnosprawnych (McLaughlin, Monteith, Sneddon 2001). To, czy zakończy się ono sukcesem, wpływa na możliwość realizacji innych ról charakterystycznych dla okresu dorosłości, takich jak uniezależnienie się od rodziny pochodzenia, opuszczenie domu rodzinnego, założenie własnej rodziny (Piotrowski 2010a: 11; Shah 2008: 26)⁴. Niepowodzenie w znalezieniu zatrudnienia obniża poczucie własnej wartości i pewność siebie, a także wpływa negatywnie na perspektywy zawodowe, przyszły status ekonomiczny i społeczny (Eurofund 2010: 3; Szczupał 2008). Brak pracy w okresie między 24. a 26. rokiem życia powoduje u młodych osób niepełnosprawnych wzrost lęków i obaw oraz obniżenie zdolności do podejmowania innych wyzwań. Podobny efekt obserwowany jest również w przypadku osób sprawnych w tym wieku – dla nich brak pracy stanowi jednak bodziec do zmian i poszukiwania nowych możliwości (Piotrowski 2010a: 86). Długotrwałe pozostawanie bez pracy po zakończeniu edukacji powoduje rozczarowanie i zniechęcenie, co może prowadzić do trwałej bierności zawodowej.

¹ Dane dotyczące aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych w wieku 18–29 lat nie są dostępne w oficjalnych publikacjach Głównego Urzędu Statystycznego. Wszystkie przytoczone w tekście dane dotyczące tej populacji zostały opracowane na podstawie danych przygotowanych przez GUS na specjalne zamówienie autorki.

² Zgodnie z definicją zastosowaną w NSP 2011 osoba niepełnosprawna to osoba, która posiada odpowiednie orzeczenie wydane przez organ do tego uprawniony (niepełnosprawność *prawna*) lub osoba, która takiego orzeczenia nie posiada, lecz odczuwa ograniczenie sprawności w wykonywaniu czynności podstawowych dla swojego wieku (zabawa, nauka) (niepełnosprawność *biologiczna*), zob. GUS 2012: 34. Prezentowane dane z NSP, o ile nie zaznaczono inaczej, dotyczą osób niepełnosprawnych prawnie i biologicznie.

³ Dane przygotowane przez GUS na zlecenie autorki.

⁴ Jak wynika z danych z ostatniego Narodowego Spisu Powszechnego, osoby niepełnosprawne w wieku 18–29 lat pozostają w związkach (formalnych i nieformalnych) niemal dwukrotnie rzadziej niż ich pełnosprawni rówieśnicy (15,2% wobec 28,3%).

Jak dowodzą liczne badania, młode osoby niepełnosprawne nie różnią się znacznie od swoich rówieśników pod względem posiadanych aspiracji i celów życiowych – różnice uwidaczniają się natomiast w zakresie ich osiągnięcia. Młode osoby niepełnosprawne częściej doznają społecznego wykluczenia, ubóstwa, rzadziej są aktywne zawodowo (Emerson, Honey, Llewellyn 2008: 9; Burchard 2004, 2005: 50). W fazie adolescencji osoby niepełnosprawne wierzą, że uda im się zrealizować swoje plany na przyszłość, potem jednak napotykają na bariery związane pośrednio lub bezpośrednio z ich niepełnosprawnością i ich zadowolenie z przewidywanego kształtu przyszłego życia znacząco się obniża (Piotrowski 2010b: 33).

Fakt wykluczenia znacznej części młodych osób niepełnosprawnych z rynku pracy stał się inspiracją do podjęcia badań mających na celu identyfikację czynników warunkujących poziom ich aktywności zawodowej, charakter podejmowanego zatrudnienia i warunki pracy. Badania zostały przeprowadzone w województwie podkarpackim – regionie o wysokiej stopie bezrobocia i niskich wskaźnikach rozwoju gospodarczego. Według danych NSP 2011 większość osób niepełnosprawnych w wieku 18–29 lat na Podkarpaciu pozostawała poza rynkiem pracy (59,9% to osoby bierne zawodowo, 14,2% to osoby bezrobotne).

Badania miały charakter ilościowy i jakościowy oraz zostały skierowane do dwóch grup respondentów. Badania ilościowe objęły 259 młodych osób niepełnosprawnych o zróżnicowanym statusie na rynku pracy, mieszkających na terenie województwa podkarpackiego. Były to osoby aktywne lub bierne zawodowo, nieuczące się w systemie dziennym. Z badania wyłączono osoby o umiarkowanej i znacznej niepełnosprawności intelektualnej⁵. Dobór osób do badania odbywał się przez instytucje mające kontakt z młodymi osobami niepełnosprawnymi z terenu województwa podkarpackiego i uwzględniał zróżnicowaną sytuację respondentów na rynku pracy:

- do osób pracujących docierano przez zakłady pracy oraz przez powiatowe urzędy pracy,
- do osób bezrobotnych – przez powiatowe urzędy pracy oraz instytucje realizujące projekty mające na celu aktywizację zawodową osób niepełnosprawnych,
- do osób biernych zawodowo – przez ośrodki pomocy społecznej,
- do wszystkich z wyżej wymienionych kategorii – przez powiatowe zespoły ds. orzekania o niepełnosprawności i organizacje pozarządowe działające na rzecz osób niepełnosprawnych.

Szczegółową charakterystykę respondentów badań ilościowych przedstawia tab. 1.

⁵ Nie zrezygnowano jednak zupełnie z badania ich sytuacji na rynku pracy – kwestie te zostały poruszone w badaniu jakościowym.

Tabela 1. Respondenci badań ilościowych według cech społeczno-demograficznych

Płeć	Częstość	Procent
1	2	3
Mężczyzna	136	52,5
Kobieta	123	47,5
Wiek w latach		
18–20	34	13,1
21–23	59	22,8
24–26	85	32,8
27–29	81	31,3
Stopień niepełnosprawności		
Lekki	58	22,4
Umiarkowany	161	62,2
Znaczny	35	13,5
Brak odpowiedzi	5	1,8
Odczuwane ograniczenia sprawności		
Poważne	30	11,6
Niezbyt poważne	135	52,1
Brak ograniczeń	91	35,1
Brak odpowiedzi	3	1,2
Miejsce zamieszkania		
Wieś	110	42,5
Miasto do 10 tys. mieszkańców	31	12,0
Miasto od 10 tys. do 20 tys. mieszkańców	10	3,9
Miasto od 20 tys. do 50 tys. mieszkańców	29	11,2
Miasto od 50 tys. do 100 tys. mieszkańców	49	18,9
Miasto od 100 tys. do 200 tys. mieszkańców	26	10,0
Brak odpowiedzi	4	1,5
Status na rynku pracy		
Pracujący	70	27,0
Bezrobotni	92	35,5

1	2	3
Bierni zawodowo	97	37,4
Stan cywilny		
Kawaler/panna	216	83,4
Żonaty/mężatka	36	13,9
Rozwiedziony(a)	6	2,3
Brak odpowiedzi	1	0,4
Rodzaj niepełnosprawności	Częstość	Procent obserwacji*
Upośledzenie narządu ruchu	72	27,8
Choroby psychiczne	46	17,8
Upośledzenie umysłowe	38	14,7
Choroby neurologiczne	35	13,5
Choroby układu oddechowego i krążenia	29	11,2
Choroby narządu wzroku	27	10,4
Inne	26	10,0
Epilepsja	25	9,7
Zaburzenia głosu, mowy i choroby słuchu	24	9,3
Choroby układu pokarmowego	8	3,1
Choroby układu moczowo-płciowego	5	1,9
Brak odpowiedzi	2	0,8

* Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

W ramach badań jakościowych przeprowadzono 24 indywidualne wywiady pogłębione z ekspertami w dziedzinie aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych w województwie podkarpackim (w gronie tym znaleźli się przedstawiciele instytucji publicznych, organizacji pozarządowych oraz pracodawcy). Wywiady miały charakter częściowo ustrukturyzowany, scenariusz wywiadu obejmował takie kwestie, jak: ocena potencjału lokalnego/regionalnego rynku pracy z perspektywy szans na zatrudnienie młodych osób niepełnosprawnych, ocena ich potencjału zawodowego, problemy młodych osób niepełnosprawnych na rynku pracy oraz ocena działań organizacji i instytucji wspierających ich aktywność zawodową.

2. Charakterystyka młodych osób niepełnosprawnych w Polsce i województwie podkarpackim w świetle danych z ostatniego spisu powszechnego

Jak już wspomniano, w 2011 r. w Polsce żyło 220 915 osób niepełnosprawnych w wieku 18–29 lat, z czego 13 119 w województwie podkarpackim. W zbiorowości osób niepełnosprawnych w wieku 18–29 lat przeważali mężczyźni – stanowili oni 58,1% (w woj. podkarpackim – 59,1%). Większość (60%) osób niepełnosprawnych w wieku 18–29 lat w Polsce to mieszkańcy miast, odwrotnie jest w województwie podkarpackim – tam 57,4% mieszkało na wsi⁶.

Tabela 2. Osoby niepełnosprawne prawnie według stopnia niepełnosprawności (w %)

Osoby niepełnosprawne	Z orzeczeniem o stopniu niepełnosprawności			Z orzeczeniem o nieustalonej treści
	znacznym	umiarkowanym	lekkim	
W wieku 16 lat i więcej, Polska	24,0	33,1	37,0	5,9
W wieku 18–29 lat, Polska	28,7	45,5	21,5	4,2
W wieku 18–29 lat, woj. podkarpackie	25,7	46,7	23,4	4,2

Źródło: NSP 2011 (GUS 2012), obliczenia własne.

Większość (78,1%) osób niepełnosprawnych w wieku 18–29 lat w Polsce (a 86,1% na Podkarpaciu) to osoby niepełnosprawne prawnie, czyli posiadające odpowiednie, aktualne orzeczenie wydane przez organ do tego uprawniony (GUS 2013: 24). Wśród nich najwięcej było osób z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności (45,5%), 21,5% legitymowało się orzeczeniem o lekkim, a 28,7% o znacznym stopniu niepełnosprawności. Sytuacja ta nie odbiegała znacznie od sytuacji w grupie osób niepełnosprawnych w wieku 18–29 lat na Podkarpaciu – było tam nieco więcej osób z umiarkowanym (46,7%) i lekkim (23,4%) stopniem niepełnosprawności, mniej zaś – ze znacznym (25,7%). W porównaniu do ogółu osób niepełnosprawnych w Polsce, w grupie w wieku 18–29 lat więcej było osób o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, mniej – o lekkim.

Jeśli chodzi o odczuwanie poziomu ograniczenia sprawności, ponad połowa (58,9%) osób w omawianej populacji odczuwała umiarkowane ograniczenie sprawności, po 14,3% odczuwało całkowite i poważne ograniczenie sprawności, zaś 12,5% nie odczuwało go w ogóle (jest to grupa osób niepełnosprawnych tylko

⁶ Różnica ta wynika z ogólnych tendencji – podczas gdy większość (60,8%) Polaków mieszka w miastach, większość mieszkańców województwa podkarpackiego (58,6%) mieszka na wsi – jest to województwo z najniższym współczynnikiem urbanizacji w kraju (zob. GUS 2012).

prawnie). W województwie podkarpackim proporcje były podobne – nieco mniej było osób odczuwających całkowite ograniczenie sprawności (12,5%), a więcej osób nieodczuwających ograniczeń (13,9%).

Tabela 3. Osoby niepełnosprawne biologicznie w wieku 18–29 lat według odczuwalnego ograniczenia sprawności (w %)

Osoby niepełnosprawne	Polska	Woj. podkarpackie
Odczuwające całkowite ograniczenie sprawności	14,3	12,5
Odczuwające poważne ograniczenie sprawności	14,3	15,0
Odczuwające umiarkowane ograniczenie sprawności	58,9	58,5
Nieodczuwające ograniczeń	12,5	13,9

Źródło: NSP 2011 (GUS 2012), obliczenia własne.

Zgodnie z danymi z NSP 2011 poziom aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych w wieku 18–29 lat wynosił 38,1% i był o wiele niższy niż w przypadku młodych osób sprawnych (65,7%). Podczas gdy ponad połowa młodych Polaków pracowała zawodowo, pracę posiadała jedynie co czwarta młoda osoba niepełnosprawna. Z kolei stopa bezrobocia młodych osób niepełnosprawnych była o wiele wyższa niż ich pełnosprawnych rówieśników (33,2% wobec 19,1%). W województwie podkarpackim współczynnik aktywności zawodowej młodych osób niepełnosprawnych był o 2 punkty procentowe wyższy niż dla ogółu młodych niepełnosprawnych Polaków – wynika to jednak głównie z nieco wyższej stopy bezrobocia i większego udziału zatrudnionych jako „pomagający członkowie rodzin”⁷.

Tabela 4. Aktywność ekonomiczna osób w wieku 18–29 lat (w %)

Osoby w wieku 18–29 lat		Współczynnik aktywności zawodowej	Wskaźnik zatrudnienia	Stopa bezrobocia
Polska	osoby sprawne	65,7	53,1	19,1
	osoby niepełnosprawne	38,1	25,4	33,2
Woj. podkarpackie	osoby niepełnosprawne	40,1	26,0	35,4

Źródło: NSP 2011 (GUS 2012), obliczenia własne.

⁷ Zgodnie z danymi NSP 2011 udział młodych osób niepełnosprawnych sklasyfikowanych jako pomagający członkowie rodzin był dwukrotnie większy w województwie podkarpackim (11,3%) niż ogólnie w kraju (5%), co może wynikać z większego udziału osób pracujących w rolnictwie. Pomagający członkowie rodzin to osoby, które bez umownego – ustalonego wcześniej – wynagrodzenia pomagały w prowadzeniu rodzinnej działalności gospodarczej, w tym również w prowadzeniu gospodarstwa rolnego (zob. GUS 2012: 39).

Niski poziom aktywności zawodowej młodych osób niepełnosprawnych utrzymuje się, mimo iż są one lepiej wykształcone w porównaniu z osobami niepełnosprawnymi po 30. roku życia (43,9% posiadało wykształcenie co najmniej średnie, wśród osób niepełnosprawnych w wieku 30 lat i więcej było to 35,9%). Poziom wykształcenia młodych osób niepełnosprawnych podniósł się w ostatnich latach, szczególnie jeśli chodzi o odsetek młodych osób niepełnosprawnych legitymujących się wykształceniem wyższym (z 3,3% do 10,7% – jest to wzrost bardziej dynamiczny niż w przypadku młodych osób sprawnych). Mimo to jest on jednak nadal znacząco niższy niż w przypadku młodych osób sprawnych. Osób z wykształceniem wyższym w populacji młodych osób niepełnosprawnych było 10,7% – ponad dwukrotnie mniej niż w przypadku młodych osób sprawnych, wśród których co czwarta osoba ma wykształcenie wyższe. Wykształceniem gimnazjalnym i niższym legitymowało się aż 37,8% młodych osób niepełnosprawnych – to ponad dwukrotnie więcej niż w przypadku osób sprawnych. Odsetek osób z wykształceniem zawodowym jest jednak o połowę wyższy u młodych osób niepełnosprawnych niż w przypadku osób sprawnych (12,7%) – ma to zapewne związek z dużym udziałem szkół zawodowych w ofercie szkół specjalnych.

Tabela 5. Poziom wykształcenia osób niepełnosprawnych i sprawnych w 2011 r. w Polsce (w %)

Poziom wykształcenia	Osoby sprawne w wieku 18–29 lat	Osoby niepełnosprawne w wieku 18–29 lat	Osoby niepełnosprawne w wieku 30 lat i więcej
Wyższe	24,3	10,7	7,6
Policealne i średnie	46,4	33,2	28,3
Zasadnicze zawodowe	12,7	18,3	26,8
Gimnazjalne i podstawowe	16,6	32,4	33,5
Podstawowe nieukończone i bez wykształcenia szkolnego	0,1	5,4	3,7

Źródło: NSP 2011 (GUS 2012), obliczenia własne.

Warto zauważyć, że kobiety były lepiej wykształcone od mężczyzn – wykształcenie co najmniej średnie posiadało 51,1% kobiet w stosunku do 38,8% mężczyzn, kobiety dwukrotnie częściej legitymowały się także wykształcenie wyższym (15,1% w stosunku do 7,6%). Nie ma to jednak odzwierciedlenia w sytuacji kobiet na rynku pracy – charakteryzują się one niższym współczynnikiem aktywności zawodowej niż mężczyźni (35,3% w stosunku do 40,1%).

3. Postrzeganie pracy zawodowej przez młode osoby niepełnosprawne w świetle badań prowadzonych w województwie podkarpackim

Jak dowodzą badania, osoby niepełnosprawne powszechnie uważają, że praca jest ważną w ich życiu, choć postrzeganie jej roli i motywacje do jej podjęcia się różnią (Jajor, Zadrożna 2010; Byra, Parchomiuk 2011: 20–26). Analizując opinie niepracujących⁸ respondentów na temat powodów poszukiwania pracy, można dostrzec, że bardzo ważną motywacją do podjęcia działań w tym kierunku są czynniki ekonomiczne – chęć uzyskania niezależności ekonomicznej (53,3%) czy trudna sytuacja materialna (44,2%)⁹. Bardzo ważną motywacją są również czynniki społeczne – chęć wyjścia z domu, spotkania się z innymi ludźmi (48,3%), chęć czucia się potrzebnym (32,5%). Jeden na trzech badanych podzielał przekonanie, że każdy powinien pracować, co szósty zaś uznawał podjęcie pracy za kolejny, naturalny etap po zakończeniu edukacji. Przez co czwartego respondenta praca jest postrzegana jako możliwość samorealizacji, zaś 8,3% badanych chciałoby mieć możliwość wykonywania wybranego przez siebie zawodu.

Tabela 6. Główne powody poszukiwania pracy przez respondentów

Główne powody poszukiwania pracy	Odpowiedzi		Procent obserwacji*
	częstość	procent	
1	2	3	4
Chciał(a)bym być niezależny(a) ekonomicznie, mieć swoje pieniądze	64	20,3	53,3
Chciał(a)bym wyjść z domu, spotykać się z innymi ludźmi	58	18,4	48,3
Zmusza mnie do tego moja sytuacja materialna	53	16,8	44,2
Uważam, że każdy powinien pracować	41	13,0	34,2
Chciał(a)bym czuć się potrzebny(a)	39	12,4	32,5
Praca zawodowa daje możliwość samorealizacji	29	9,2	24,2
Praca jest naturalnym etapem po ukończeniu szkoły	20	6,3	16,7

⁸ O tę kwestię zapytano osoby niepracujące, które deklarowały, że szukają pracy (120 badanych).

⁹ Podobne wyniki uzyskano, analizując odpowiedzi na pytanie dotyczące cenionych cech pracy zawodowej, które zadano wszystkim badanym (N = 259). Najwięcej (68,3%) respondentów wskazało na odpowiedź „dobre zarobki”.

Tabela 6 (cd.)

1	2	3	4
Mam dobry zawód i chcę podjąć pracę w tym zawodzie	10	3,2	8,3
Inne	1	0,3	0,8
Ogółem	315	100,0	–

N = 120, tylko osoby poszukujące pracy.

* Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Młode osoby niepełnosprawne zostały przez uczestników badań jakościowych ocenione jako zmotywowane i chętne do pracy, a także bardziej zaangażowane w jej poszukiwanie, szczególnie w porównaniu do starszych osób niepełnosprawnych:

Większość z nich bardzo by chciała pracować. Rzadko spotykam młode osoby, które nie chcą pracować¹⁰.

90% z tych, co są zarejestrowani, właśnie ci młodzi, to oni szukają faktycznie pracy¹¹.

Praca jest postrzegana jako sposób na wyjście z domu, zapomnienie o niepełnosprawności, ekonomiczne usamodzielnienie się:

jest takie parcie, żeby pójść do pracy. Nawet z własnej inicjatywy, żeby zarobić pieniądze, wyrwać się z domu, a nie tylko siedzieć w domu i pobierać rentę¹².

Motywacja do podjęcia pracy ma również często charakter zewnętrzny – jest uwarunkowana trudną sytuacją finansową czy wpływem rodziny:

motywacja wypływa ze strony rodziny najbliższej, najczęściej właśnie rodziców, czy jakies okoliczności zewnętrzne, jakiś przymus zewnętrzny sprawia, że ta osoba chce iść do pracy¹³.

Mimo że główną motywacją do poszukiwania pracy przez badanych były czynniki ekonomiczne, respondenci zapytani o to, jakiej pracy poszukują, wskazali najczęściej (30,8%) na wagę jej zgodności z posiadanym wykształceniem i kwalifikacjami (były to głównie opinie osób z wykształceniem średnim i wyższym). Często jednak młode osoby niepełnosprawne po złych doświadczeniach na rynku pracy rezygnują z aspiracji – stąd też niewiele mniejsza grupa respondentów deklarowała chęć podjęcia jakiejkolwiek pracy (28,3%). Jak to ujął jeden z respondentów:

¹⁰ W2, doradca zawodowy w powiatowym zespole ds. orzekania o niepełnosprawności.

¹¹ W10, pracownik powiatowego urzędu pracy zajmujący się obsługą osób niepełnosprawnych.

¹² W17, przedstawiciel organizacji pozarządowej działającej na rzecz osób niepełnosprawnych.

¹³ W24, przedstawiciel zakładu pracy chronionej.

szukałem nawet na osobę sprząającą, mimo że jestem po studiach, ale nikt mnie nie chciał zatrudnić, mimo że byłem gotowy podjąć tę pracę¹⁴.

Dla 22,5% ankietowanych ważne było, by praca znajdowała się blisko miejsca zamieszkania (były to najczęściej osoby z niepełnosprawnością ruchową (34,6%), ale także z chorobami psychicznymi i chorobami narządu wzroku). Osoby, które szukały przede wszystkim pracy dobrze płatnej stanowiły jedynie 11,7%.

4. Aspiracje zawodowe a rzeczywistość

Część respondentów badań jakościowych zwróciła uwagę na zbyt wysokie lub nierealne oczekiwania młodych osób niepełnosprawnych wobec pierwszej pracy:

wyższe ambicje, co nie zawsze idzie w parze z wykształceniem, z umiejętnościami, bo często te osoby liczą na więcej, niż mogą dostać¹⁵.

Z drugiej strony, trudno się dziwić, że osoby, które mają wyższe wykształcenie, mają też większe oczekiwania wobec charakteru podejmowanej pracy i chciałby, żeby była ona zgodna z ich wykształceniem. Trudna sytuacja na rynku pracy weryfikuje jednak te oczekiwania – proponowane są im głównie prace proste, fizyczne, nieadekwatne do posiadanych przez nie kwalifikacji:

80% ofert to praca fizyczna. Sprzątanie, dozór, pracownik gospodarczy, sprzedawca¹⁶.

Część wykształconych młodych osób niepełnosprawnych jest więc zmuszona do podejmowania pracy poniżej swoich kwalifikacji albo do wyjazdu do większego miasta lub za granicę. Sytuację taką można określić jako „niedokończony proces emancypacji” – dostępność edukacji, także wyższej, przy jednoczesnym braku dostępności zatrudnienia (G i e r m a n o w s k a *et al.* 2014). Paradoksalnie więc wyższe wykształcenie i związane z nim większe oczekiwania mogą stanowić czynnik opóźniający wejście młodej osoby na rynek pracy:

wbrew pozorom czasem lepiej radzą sobie na rynku pracy osoby gorzej wykształcone, które pokonały kierunki związane z gastronomią czy z handlem i nie mają wysokiego wykształcenia, [...] łatwiej im znaleźć pracę¹⁷.

Niepokoić może również fakt, że wśród ankietowanych z wykształceniem wyższym aż 46,9% to osoby bezrobotne, a tylko 26,5% to osoby pracujące. Co więcej, wyższy odsetek osób pracujących znajdował się wśród respondentów

¹⁴ Ankieta nr 28, niepracujący, osoba po studiach pedagogicznych, chorująca psychicznie, ze stopniem umiarkowanym.

¹⁵ W17, przedstawiciel organizacji pozarządowej działającej na rzecz osób niepełnosprawnych.

¹⁶ W10, pracownik powiatowego urzędu pracy zajmujący się obsługą osób niepełnosprawnych.

¹⁷ W14, pracownik organizacji pozarządowej, trener pracy w projekcie mającym na celu aktywizację zawodową osób niepełnosprawnych.

z wykształceniem średnim (32,1%) oraz zawodowym (27,3%). Sugeruje to, że poziom wykształcenia nie decyduje o powodzeniu w znalezieniu pracy, lecz bardziej liczy się jego rodzaj, adekwatność do potrzeb rynku pracy lub otwartość na zmianę kwalifikacji.

5. Cechy pracy wykonywanej przez młode osoby niepełnosprawne w województwie podkarpackim

Zaledwie 27% badanych młodych osób niepełnosprawnych pracowało zawodowo. Wynik ten jest zbliżony do wskaźnika zatrudnienia ogółu osób niepełnosprawnych w wieku 18–29 lat w województwie podkarpackim (26%, NSP 2011). Wartość wskaźnika zatrudnienia była w badanej grupie zróżnicowana według płci – w przypadku mężczyzn wynosił on 30,1%, zaś w przypadku kobiet – tylko 23,6%.

Największą grupę zawodową¹⁸ wśród respondentów pracujących stanowili pracownicy biurowi (35,8%). Dość liczną grupę stanowili też pracownicy usług i sprzedawcy (17,9%) oraz pracownicy przy pracach prostych (16,4%)¹⁹. Wśród badanych występowały również przedstawiciele takich grup zawodowych, jak robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy (13,4%), technicy i inny średni personel (10,4%), operatorzy i monterzy maszyn oraz urządzeń (3%), rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy (1,5%), przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy (1,5%).

Charakter wykonywanej pracy w wielu przypadkach nie korespondował z wyuczonym zawodem badanych. Spośród osób, które zadeklarowały, że mają jakiś wyuczony zawód (42 osoby)²⁰, jedynie 24 wykonywały pracę wiążącą się w jakimś stopniu z ich wykształceniem. Można zauważyć przypadki wykonywania przez badanych pracy poniżej ich kwalifikacji (np. architekt krajobrazu pracujący jako pomoc kuchenna, technik administracji jako operator myjni samochodowej, inżynier środowiska jako kasjer), a także podejmowanie przez osoby mające wykształcenie zawodowe (kucharz, krawcowa) prac prostych, niewymagających żadnych kwalifikacji (portier, sprzątaczką, magazynier).

Ponad połowa respondentów (58,6%) wykonywała pracę na otwartym rynku pracy, a jedynie co czwarty badany (27,1%) pracował w zakładzie pracy

¹⁸ Pytanie o charakter wykonywanej pracy było otwarte. Odpowiedzi pogrupowano i połączono w kategorie odpowiadające grupom zawodowym, które zostały opracowane na podstawie klasyfikacji zawodów – rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 27 kwietnia 2010 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania, Dz. U. 2010, nr 82, poz. 537.

¹⁹ Były wśród nich pomoce kuchenne, osoby sprząające, dozorca-portier, operator myjni samochodowej, pakowacz, pracownik porządkowy, pracownik zieleni, smolarz.

²⁰ Z zestawienia zostały wyłączone osoby, które zadeklarowały, że mają wyuczony zawód, ale nie podały jego nazwy (pięć osób) oraz jedna osoba, która nie podała nazwy obecnie wykonywanego zawodu.

chronionej lub zakładzie aktywności zawodowej. Warto zauważyć, że nie wszyscy respondenci potrafili określić, jaki charakter ma ich obecne miejsce pracy – wątpliwości w tej kwestii miał prawie co szósty ankietowany.

Badana kategoria pracujących niepełnosprawnych należała w większości do grupy najniżej zarabiających pracowników. Deklarowane zarobki netto 60,3% badanych były na poziomie niższym niż wysokość minimalnego wynagrodzenia. Część badanych można zakwalifikować do grupy „pracujących biednych” – osób, które pomimo wykonywania pracy zawodowej są zagrożone ubóstwem²¹. Niskie zarobki młodych osób niepełnosprawnych stanowią istotny czynnik opóźniający ich usamodzielnienie ekonomiczne, uniezależnienie od rodziny pochodzenia i założenie własnej rodziny.

Mimo to, zdecydowana większość badanych (81,4%) deklarowała zadowolenie ze swojej obecnej pracy, w tym 35,7% ankietowanych wyrażało zdecydowane zadowolenie, a 45,7% było raczej zadowolonych. Jedynie 7,1% respondentów nie było zadowolonych ze swojej pracy – powodami niezadowolenia z pracy były głównie: niskie zarobki, brak możliwości awansu zawodowego oraz fakt, że praca była zbyt ciężka lub męcząca. Osoby te reprezentowały bardzo różne zawody: operator linii produkcyjnej, pomoc kuchenna, pomocnik bibliotekarza, pracownik księgowości, referent ds. monitoringu. Pozostałe 11,4% respondentów deklaroowało, iż nie są ani zadowoleni, ani niezadowoleni z obecnie wykonywanej pracy.

Tabela 7. Różne aspekty wykonywanej pracy w ocenie badanych

Czynniki charakteryzujące pracę	Zdecydowanie zgadzam się i zgadzam się (w %)	Średnia
Praca jest dostosowana do moich możliwości zdrowotnych	70,1	3,9
W pracy panuje dobra atmosfera, przyjazne relacje między ludźmi	59,7	3,7
Praca daje mi stabilność	55,4	3,5
Praca zapewnia mi dobre zarobki	53,7	3,3
Praca daje mi satysfakcję zawodową	50,0	3,4
Moja praca jest dla mnie interesująca	46,3	3,4
Praca daje mi możliwość rozwoju, podniesienia kwalifikacji	44,6	3,1
Praca jest zgodna z moimi kwalifikacjami	36,4	2,9
Praca zapewnia mi możliwości awansu	9,2	2,2

Źródło: badania własne.

²¹ Innymi słowy, ich zrównoważony rozporządzalny dochód netto *per capita* w gospodarstwie domowym sytuuje się poniżej 60% mediany dochodu całej analizowanej populacji (por. CBOS 2008: 2).

Najwyżej oceniane były takie aspekty pracy, jak dostosowanie charakteru pracy do możliwości zdrowotnych respondentów, pozytywna atmosfera i przyjazne relacje między współpracownikami oraz stabilność zatrudnienia. Może to dziwić, gdyż większość (3/4 ankietowanych) zatrudnionych było na niestabilnych warunkach (umowa na czas określony (35,8%), płatny staż (28,4%), umowa zlecenia lub o dzieło (6%), praca dorywcza (4,5%)).

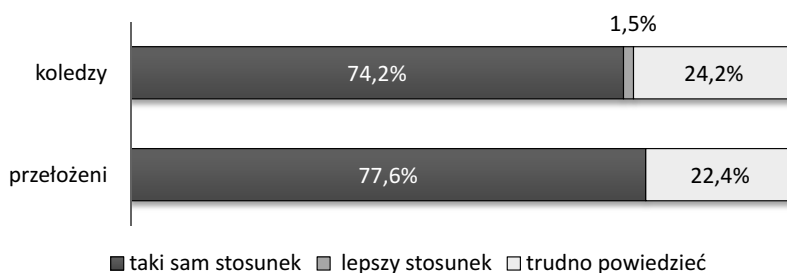
Najniżej spośród cech wykonywanej pracy młode osoby niepełnosprawne oceniły takie czynniki, jak możliwości rozwoju i podniesienia kwalifikacji, zgodność pracy z kwalifikacjami oraz możliwości awansu (aż 60% odpowiedzi „raczej/zdecydowanie nie zgadzam się”). Wyniki te sugerują, że praca młodych osób niepełnosprawnych, choć dostosowana do ich stanu zdrowia i sprzyjająca ich integracji społecznej, nie jest zbyt ambitna i nie daje szansy dla dalszy rozwój. Jest to szczególnie problematyczne w przypadku osób dobrze wykształconych, które nierzadko muszą podejmować się pracy poniżej swoich kwalifikacji (por. Giermanowska 2007: 87). Ograniczony dostęp niepełnosprawnych do rynku pracy powoduje obniżenie aspiracji i oczekiwań co do charakteru i warunków zatrudnienia. Dowodzą tego również wypowiedzi badanych na temat poziomu ich wynagrodzenia. Jak wspomniano, deklarowane zarobki ponad połowy ankietowanych były niższe niż poziom płacy minimalnej – mimo to ponad połowa respondentów uznała te zarobki za satysfakcjonujące. Może to mieć związek z faktem, że respondenci to osoby w przeważającej mierze stanu wolnego, mieszkające z rodzicami, którzy wspierają je finansowo²² (choćby przez zapewnienie mieszkania czy wyżywienia). Na te zaniżone oczekiwania finansowe może też mieć wpływ fakt, iż wysokość renty socjalnej, czyli podstawowego świadczenia, z którego korzystają młode osoby niepełnosprawne, jest zazwyczaj dwukrotnie niższa niż wysokość płacy minimalnej²³.

Jak już wspomniano, respondenci dość wysoko ocenili atmosferę panującą w ich miejscach pracy, co mogłoby sugerować, że przypadki dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność nie są częste. Potwierdza to w pewnym stopniu analiza odpowiedzi na pytanie dotyczące porównania stosunku pracodawcy do osób niepełnosprawnych i pełnosprawnych – 74,2% respondentów odpowiedziało, że obie grupy pracowników są traktowane w taki sam sposób. Jedynie o 2 punkty procentowe niższy był odsetek badanych pozytywnie oceniających pod tym względem swoich współpracowników. Warto jednak zauważyć, że ponad 1/5 badanej grupy wybrało odpowiedź „trudno powiedzieć”, w której zawarte są wątpliwości co do równego traktowania; określenie ich charakteru wymagałoby jednak przeprowadzenia bardziej szczegółowych badań. Co więcej, analiza

²² 43,6% respondentów zadeklarowało, że pomoc rodziny stanowi jedno z ich źródeł utrzymania, zaś dla 10,8% pracujących jest to główne źródło.

²³ Przeciętna wysokość renty socjalnej w 2015 r. wynosiła 729,66 zł, podczas gdy minimalne wynagrodzenie – 1750 zł (ZUS 2016: 49; rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 września 2014 r. w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę w 2015 r., Dz. U. 2014, poz. 1220).

odpowiedzi na pytanie dotyczące doświadczenia dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność wskazuje, iż 16,1% badanych²⁴ w przeszłości doświadczyło gorszego traktowania podczas poszukiwania pracy lub w pracy. Dyskryminacja ze strony przełożonych polegała m.in. na obrażaniu, pomijaniu podczas przyznawania nagród oraz podawaniu w wątpliwość zasadności wykonywania danej pracy przez osobę niepełnosprawną. Jeśli chodzi o współpracowników, zdarzało się, że cechowali się brakiem akceptacji wobec swoich niepełnosprawnych kolegów, traktowali ich inaczej lub wręcz gorzej niż osoby pełnosprawne.

Wykres 1. Stosunek przełożonych i kolegów z pracy do młodych niepełnosprawnych pracowników²⁵

Źródło: badania własne

Tabela 8. Stopień zadowolenia respondentów z pracy według typu zatrudnienia (w %)

Stopień zadowolenia	Rynek chroniony	Rynek otwarty	Ogółem
Zdecydowanie zadowolony(a)	42,1	36,6	38,3
Raczej zadowolony(a)	42,1	46,3	45,0
Ani zadowolony(a), ani niezadowolony(a)	5,3	9,8	8,3
Raczej niezadowolony(a)	5,3	4,9	5,0
Zdecydowanie niezadowolony(a)	5,3	2,4	3,3
Ogółem	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne.

Stopień zadowolenia badanych młodych osób niepełnosprawnych był podobny na chronionym (84,2%) i otwartym rynku pracy (82,9%), choć pojawiły się różnice w ocenie poszczególnych cech wykonywanej pracy. Największe można

²⁴ N = 224, z analizy zostali wyłączeni badani niepracujący, którzy nigdy nie szukali i nie mieli pracy.

²⁵ Z analizy wyłączono osoby, które zadeklarowały, że nie mają bezpośredniego przełożonego (trzy osoby) i osoby pracujące samotnie (cztery osoby).

zaobserwować w ocenie stwierdzenia „praca daje mi stabilność” – o wiele wyżej oceniły ją osoby pracujące na chronionym rynku pracy (70,6% stwierdzeń „zgadzam się” w stosunku do 47,4% osób pracujących na otwartym rynku pracy). Pracujący na otwartym rynku pracy wyżej ocenili możliwości rozwoju i podniesienia kwalifikacji oraz panującą w pracy atmosferę (aż 45% odpowiedzi „zdecydowanie zgadzam się”). Miejsce zatrudnienia nie miało wpływu na ocenę zarobków i zgodności wykonywanej pracy z posiadanymi kwalifikacjami.

6. Przyczyny bierności zawodowej i bezrobocia młodych osób niepełnosprawnych

Ponad połowa badanych deklarujących poszukiwanie pracy (56,7%) stwierdziła, że jednym z powodów braku pracy jest trudna sytuacja na rynku pracy w ich miejscu zamieszkania. Lokalny rynek pracy odgrywa dużą rolę z racji tego, iż młode osoby niepełnosprawne są zazwyczaj mniej mobilne i bardziej związane z miejscem zamieszkania (Bartkowski *et al.* 2007: 169). Podobną ocenę podkarpackiego rynku pracy wyrazili uczestnicy badań jakościowych – sytuację określali jako trudną, a za typowe cechy rynku pracy uznali małą liczbę ofert pracy oraz ich niską atrakcyjność, zarówno jeśli chodzi o charakter pracy, jak i o zarobki.

Tabela 9. Powody braku znalezienia pracy przez respondentów jej poszukujących

Powody braku znalezienia pracy	Odpowiedzi		Procent obserwacji*
	częstość	procent	
Sytuacja na rynku pracy w moim miejscu zamieszkania jest trudna	68	27,3	56,7
Brakuje ofert pracy dla osób o takim wykształceniu/kwalifikacjach jak moje	49	19,7	40,8
Pracodawcy wolą zatrudniać osoby starsze, z doświadczeniem	42	16,9	35,0
Brakuje ofert pracy dla osób z moim rodzajem niepełnosprawności	33	13,3	27,5
Pracodawcy nie chcą zatrudniać osób niepełnosprawnych	30	12,0	25,0
Brakuje ofert pracy dla osób z moim stopniem niepełnosprawności	21	8,4	17,5
Inny powód	6	2,4	5,0
Ogółem	249	100,0	–

N = 120, tylko osoby poszukujące pracy.

* Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Duża część respondentów (40,8%) zwróciła również uwagę na niedopasowanie ofert pracy do ich wykształcenia lub posiadanych kwalifikacji. Tę odpowiedź wybrała więcej niż połowa osób z wyższym wykształceniem (18 z 30 osób), co wskazuje na to, że większość dostępnych ofert pracy dotyczy prac prostych, niewymagających kwalifikacji albo wymagających konkretnych praktycznych umiejętności (por. Giermanowska, Raciąg, 2014: 15). Co trzeci badany (35%) uważał, iż pracodawcy wolą zatrudniać osoby starsze, posiadające doświadczenie zawodowe, co wskazuje na poglądy części badanych na temat wpływu wieku na szanse znalezienia pracy.

Część ankietowanych stwierdziła, że brakuje ofert pracy dla osób z ich rodzajem niepełnosprawności (27,5%) lub z ich stopniem niepełnosprawności (17,5%)²⁶. Aż 1/4 badanych uważała, że pracodawcy nie chcą zatrudniać osób niepełnosprawnych. Na to pytanie odpowiadały tylko osoby poszukujące pracy, a zatem takie, które miały już pewne doświadczenia na rynku pracy. Potwierdzają to wyniki badań jakościowych – według badanych ekspertów postawy pracodawców wobec zatrudnienia młodych osób niepełnosprawnych można ogólnie określić jako obawę, a nawet lęk. Obawy te często wynikają z niewiedzy – pracodawcy nie są w stanie sprecyzować, czego dokładnie się obawiają, są jednak przekonani, że zatrudnienie osób niepełnosprawnych przysporzy im problemów.

Osoby bierne zawodowo stanowiły 37,5% badanych – choć część z nich deklarowała poszukiwanie pracy (13,1%), z różnych powodów nie wykazywała gotowości do jej podjęcia. Prawie co czwarty badany (24,3%) w ogóle nie poszukiwał pracy. Powody takiego stanu rzeczy przedstawia tab. 10.

Tabela 10. Przyczyny nieposzukiwania pracy przez osoby bierne zawodowo

Przyczyny nieposzukiwania pracy	Odpowiedzi		Procent obserwacji*
	częstość	procent	
1	2	3	4
Stan zdrowia uniemożliwia obecnie podjęcie pracy zarobkowej	28	25,0	43,8
Boję się utraty renty albo innych świadczeń społecznych	20	17,9	31,2
Mam plany związane z dalszą edukacją	15	13,4	23,4

²⁶ Kategorie te zostały rozdzielone rozmyślnie – bardzo często zdarza się, że pracodawcy preferują osoby z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności, gdyż dofinansowanie do wyngrodzenia osób z lekkim stopniem niepełnosprawności jest niskie, a osoby ze znacznym stopniem, mimo że dofinansowanie do ich wynagrodzeń jest duże, są często w ocenie pracodawców mało efektywne i wymagają różnego rodzaju dostosowań. Zdarza się też, iż pracodawcy szukają osoby o określonym rodzaju niepełnosprawności – np. z tzw. *schorzeniami specjalnymi* – ze względu na wyższe dofinansowania do wynagrodzenia takich pracowników.

Tabela 10 (cd.)

1	2	3	4
Nie wiem, w jaki sposób szukać pracy	10	8,9	15,6
Moja sytuacja materialna pozwala mi na odłożenie w czasie poszukiwania pracy	9	8,0	14,1
Miał(a)bym trudności z dojeżdżaniem do pracy	9	8,0	14,1
Moja rodzina nie chce, żebym pracował(a)	6	5,4	9,4
Inne	5	4,5	7,8
Mam dużo obowiązków rodzinnych i domowych	3	2,7	4,7
Obawiam się, że trudno byłoby mi znaleźć pracę zgodną z moim wykształceniem	3	2,7	4,7
Obawiam się, że trudno byłoby mi znaleźć pracę odpowiednio wynagradzaną	3	2,7	4,7
Jestem zniechęcony(a) bezskutecznym poszukiwaniem pracy	1	0,9	1,6
Ogółem	112	100,0	–

N = 63

* Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Największa grupa osób biernych zawodowo (43,8%) brak poszukiwania pracy uzasadniała swoim złym stanem zdrowia. Nie należy zapominać, iż wśród młodych osób niepełnosprawnych są osoby z poważnymi problemami zdrowotnymi, które potrzebowałyby dużego wsparcia w podjęciu zatrudnienia lub nie są w stanie podjąć go wcale. Z drugiej strony, tylko połowa z tych osób deklarowała, że w związku z niepełnosprawnością mają poważne problemy z wykonywaniem codziennych czynności, co może wskazywać, iż realne przyczyny bierności zawodowej nie były bezpośrednio związane ze stanem ich zdrowia.

Ważnym czynnikiem zniechęcającym do podjęcia pracy była dla prawie 1/3 badanych obawa przed utratą renty albo innych świadczeń społecznych. Część osób niepełnosprawnych bała się, że w wyniku podjęcia zatrudnienia może stracić rentę z tytułu niezdolności do pracy, ponieważ udowodni organom rentowym, iż jest w stanie pracować. Podobnie wyglądała sytuacja z innymi świadczeniami, np. z pomocy społecznej. Dostępne oferty niskopłatnej i mało stabilnej pracy nie zachęcały do podjęcia ryzyka utraty również niskich, ale stałych dochodów pochodzących ze świadczeń społecznych. Warto jednak zauważyć, że według uczestników badań jakościowych młode osoby niepełnosprawne są częściej skłonne zaryzykować zawieszenie pobierania renty niż osoby po 30. roku życia.

Ze względu na młody wiek badanych należy pamiętać o tym, iż część z nich ma plany dotyczące dalszej edukacji – był to powód braku poszukiwania pracy dla niespełna 1/4 badanych. Ważnym powodem był też brak wiedzy o tym, w jaki sposób szukać pracy (15,6%)²⁷, co wskazuje na stałą potrzebę prowadzenia działań doradczych i edukacyjnych w tym zakresie. Co siódmy respondent deklarował, że jego sytuacja materialna pozwala mu na odłożenie w czasie poszukiwania pracy, a tyle samo respondentów wskazywało na trudności z dojeżdżaniem do pracy (były to w większości osoby niepełnosprawne ruchowo).

Dla prawie co dziesiątego badanego powodem braku poszukiwania pracy było negatywne nastawienie rodziny. Negatywny wpływ rodziny na aktywizację zawodową młodych osób niepełnosprawnych potwierdzają również wyniki badań jakościowych. Wpływ ten polega głównie na nadopiekuńczości oraz utwierdzeniu młodego człowieka w przekonaniu, że jest „chory” i nie da sobie rady w pracy. Jest to – jak stwierdził jeden z respondentów – roztaczanie swoistego „parasola ochronnego”²⁸. Zdarza się też niejednokrotnie, że zniechęcanie do podjęcia pracy motywowane jest obawą rodziny przed utratą świadczeń, które są ważną częścią domowego budżetu. Zdaniem badanych jest to „żerowanie na niepełnosprawności swoich dzieci”²⁹. Ponadto wciąż jeszcze zdarzają się rodziny, gdzie niepełnosprawność traktowana jest jako „kara”, wstydlivy problem, stąd młode osoby niepełnosprawne ukrywa się w domach. Niechętnie pozwala się im nie tylko na podjęcie pracy, ale nawet na uczestnictwo w zajęciach w środowiskowym domu samopomocy czy warsztatach terapii zajęciowej.

Dla części ankietowanych (po 4,7%) powodami braku poszukiwania pracy były: obowiązki rodzinne i domowe, obawa przed nieznalezieniem pracy zgodnej z wykształceniem albo pracy odpowiadającej ich oczekiwaniom finansowym.

7. Stosunek do swojego młodego wieku i niepełnosprawności jako czynników różnicujących szanse na rynku pracy

Jak wspomniano wcześniej, młode osoby niepełnosprawne należą do dwóch grup będących w szczególnie trudnej sytuacji na rynku pracy – osób niepełnosprawnych i osób młodych. Badani zostali więc zapytani, jak oceniają wpływ młodego wieku i posiadanej niepełnosprawności na swoje szanse na rynku pracy³⁰.

²⁷ 68,7% badanych młodych osób niepełnosprawnych nie znalazło żadnych instytucji czy organizacji pomagających osobom niepełnosprawnym w znalezieniu pracy i podniesieniu kwalifikacji.

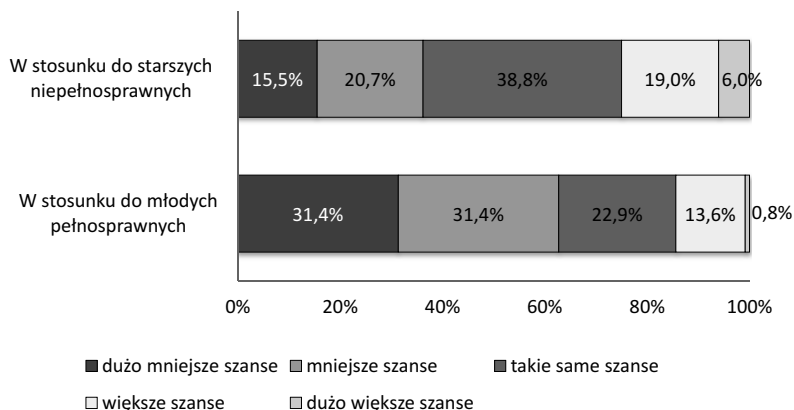
²⁸ W7, pracownik wojewódzkiego urzędu pracy, doradca zawodowy w powiatowym zespole ds. niepełnosprawności.

²⁹ W1, pracownik urzędu wojewódzkiego; W15, doradca ds. osób niepełnosprawnych w powiatowym centrum pomocy rodzinie.

³⁰ Odpowiedzi na to pytanie udzielały jedynie osoby, które zadeklarowały, że w chwili badania poszukiwały pracy, tj. 120 respondentów.

Jeśli chodzi o porównanie szans na zdobycie zatrudnienia w stosunku do pełnosprawnych rówieśników, badani ocenili swoje szanse jako mniejsze (31,4%) lub dużo mniejsze (15,5%). Tylko 22,9% ankietowanych stwierdziło, że ich szanse są takie same, a 13,6% uważało, że ich szanse są większe³¹. Jako „dużo większe” oceniła je jedna osoba. Orzeczenie o niepełnosprawności pracownika umożliwia bowiem pracodawcy zdobycie dodatkowych funduszy (dofinansowań do wynagrodzenia, refundacji kosztów utworzenia stanowiska pracy itp.), paradoksalnie więc niepełnosprawność może być cechą poszukiwaną przez niektórych pracodawców. Zazwyczaj jednak chodzi głównie o sam fakt posiadania orzeczenia, nie zaś realnych ograniczeń sprawności – jak podsumował to jeden z respondentów:

Najlepiej, żeby to były osoby zdrowe, ze stopniem umiarkowanym, z dużym doświadczeniem [...]. Czyli oferta dla osoby niepełnosprawnej, ale tak naprawdę żeby była pełnosprawna³².

Wykres 2. Ocena szans na zdobycie zatrudnienia w porównaniu z młodymi osobami pełnosprawnymi i z osobami niepełnosprawnymi po 30. roku życia

N = 120, tylko osoby poszukujące pracy

Źródło: badania własne

Opinie badanych w kwestii wpływu ich młodego wieku na szanse na znalezienie pracy były mocno zróżnicowane. Największa grupa osób (38,8%) uważała, że ma takie same szanse, jak osoby niepełnosprawne powyżej 30. roku życia. Jedyne o 2 punkty procentowe niższy był odsetek respondentów przekonanych, że ich szanse są mniejsze (36,2%, w tym dużo mniejsze – 15,5%). Powodem takiej opinii może być fakt, że pracodawcy preferują pracowników posiadających

³¹ W wypowiedziach dwóch respondentów można znaleźć przekonanie, że niepełnosprawność jest atutem na rynku pracy: „jest łatwiej znaleźć pracę” oraz „jeżeli posiadają odpowiednią grupę niepełnosprawności, to są chętniej przyjmowani do pracy”.

³² W20, pracownik powiatowego urzędu pracy zajmujący się obsługą osób niepełnosprawnych.

doświadczenie zawodowe – tyle samo respondentów (42 osoby) jako powód pozostawiania bez pracy wskazało odpowiedź „pracodawcy wolą zatrudniać osoby starsze, z doświadczeniem” (zob. tab. 8). Jednocześnie 1/4 badanych uznała, że ich młody wiek jest atutem na rynku pracy: 19% respondentów uważało, że ich szanse są większe, a 6% – że dużo większe w porównaniu z osobami niepełnosprawnymi powyżej 30. roku życia. Młody wiek nie został więc jednoznacznie wskazany przez badanych jako czynnik obniżający ich szanse na rynku pracy.

Kwestia znaczenia młodego wieku na rynku pracy nie została też jednoznacznie oceniona przez uczestników badań jakościowych. Jak stwierdził jeden z respondentów:

To zależy [...], czasami to będzie zaleta, a czasami przeszkoda³³.

Młode osoby uznawane są za bardziej mobilne, chętne do nauki, mające lepszy stan zdrowia, a także – co istotne z punktu widzenia pracodawcy – bardziej elastyczne, jeśli chodzi o warunki zatrudnienia (czas pracy, wynagrodzenie). Część respondentów traktowała jednak młody wiek jako wadę, argumentując, że są to najczęściej osoby bez doświadczenia zawodowego³⁴.

8. Podsumowanie

Przeprowadzone analizy pozwoliły na przybliżenie problemów młodych osób niepełnosprawnych w obszarze ich aktywności zawodowej. Wyniki opisywanych w niniejszym artykule badań wskazują na złożoność problemów, co sugeruje wieloaspektowe podejście do ich rozwiązywania. W opiniach młodych osób niepełnosprawnych oraz ekspertów biorących udział w badaniach działania mające celu poprawę szans młodych osób niepełnosprawnych na zatrudnienie powinny zostać nakierowane nie tylko na wzrost tzw. zatrudnialności młodych osób niepełnosprawnych (szkolenia, kursy, doradztwo zawodowe, wsparcie w poszukiwaniu pracy), lecz także na zmianę pewnych rozwiązań systemowych (zmiana stygmatyzującego systemu orzecznictwa i rozwiązań prowadzących do tzw. pułapki świadczeniowej, skonsolidowanie działań z zakresu aktywizacji zawodowej), zmianę postaw społeczeństwa, w szczególności pracodawców, jak również objęcie wsparciem rodzin młodych osób niepełnosprawnych³⁵.

³³ W3, przedstawiciel jednej z organizacji pracodawców osób niepełnosprawnych.

³⁴ Jak wynika z badań pracodawców na Podkarpaciu, jedynie 8% z nich zatrudniło absolwenta/ów w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie. Większość nie oferowała zatrudnienia osobom kończącym naukę, ponieważ wolała zatrudnić bardziej doświadczonego pracownika. Za najbardziej negatywną cechę absolwentów pracodawcy uznali wtedy niewystarczającą wiedzę praktyczną, a także niedostateczne doświadczenie zawodowe (Wigier *et al.* 2013: 152).

³⁵ Takie wsparcie było realizowane np. w projekcie systemowym „Wsparcie absolwentów we wchodzeniu na rynek pracy”, w ramach którego prowadzono warsztaty dla rodzin i opiekunów

W systemie aktywizacji zawodowej młode osoby niepełnosprawne do niedawna rzadko były postrzegane jako grupa wymagająca szczególnych form wsparcia. Oprócz programu „Junior”, który był realizowany jedynie w części powiatów, właściwie brakowało działań skierowanych do tej grupy osób – stosowane instrumenty przeznaczone były dla ogółu osób niepełnosprawnych albo ogółu osób bezrobotnych. Zwrócenie większej uwagi na problemy na rynku pracy osób do 30. roku życia (m.in. poprzez włączenie się Polski w 2014 r. w realizację projektu Komisji Europejskiej „Gwarancje dla młodzieży”)³⁶ powinno zaowocować większym wsparciem dla młodych osób niepełnosprawnych. W ramach Działania 1.3 „Wsparcie osób młodych znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji” Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój (PO WER) przewidywane jest udzielanie wsparcia mającego na celu niwelowanie barier, na jakie napotykać młode osoby niepełnosprawne w zakresie zdobycia i utrzymania zatrudnienia, m.in. poprzez finansowanie pracy asystenta osoby niepełnosprawnej oraz doposażenie stanowiska pracy (*Szczegółowy opis osi priorytetowych...* 2015). Zasadne wydaje się dążenie do jak największej indywidualizacji wsparcia, tak by było ono dostosowane do realnych możliwości i potrzeb danej osoby, które różnią się nawet w przypadku osób o podobnym typie i stopniu niepełnosprawności. Warto pamiętać, że mimo iż indywidualne wsparcie jest rozwiązaniem bardziej kosztownym, daje o wiele lepsze i trwalsze rezultaty.

Bibliografia

- Bartkowski J., Giermanowska E., Kumaniecka-Wiśniewska A., Zakrzewska-Manterys E. (2007), *Wnioski i rekomendacje*, [w:] E. Giermanowska (red.), *Młodzi niepełnosprawni o sobie. Rodzina, edukacja, praca*, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s. 163–174.
- Burchard T. (2004), *Aiming high: the educational and occupational aspirations of young disabled people*, „Support for Learning”, Vol. 19, No. 4, s. 181–186.
- Burchard T. (2005), *The education and employment of disabled young people. Frustrated ambition*, Policy Press, Bristol.
- Byra S., Parchomiuk M. (2011), *Satysfakcja z pracy u osób niepełnosprawnych o różnym poziomie identyfikacji z zawodem*, „Polityka Społeczna”, nr 4, s. 20–26.
- CBOS (2008), *Pracujący biedni. Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa.
- Emerson E., Honey A., Llewellyn G. (2008), *The Well-Being and Aspirations of Australian Adolescents and Young Adults with a Long-term Health Condition, Disability or Impairment*, Australian Research Alliance for Children and Youth, Canberra.

osób niepełnosprawnych, polegające głównie na poradnictwie psychologicznym i prawnym, <https://www.far.org.pl/programy-zako%C5%84czone/wsparcie-absolwent%C3%B3w-we-wchodzeniu-na-rynek-pracy.html> [dostęp: 5.09.2016].

³⁶ <http://www.mpips.gov.pl/aktualnosci-wszystkie/art,5543,6530,europa-2020-gwarancje-dla-mlodziezy.html> [dostęp: 7.10.2016].

- Eurofund (2010), *Active inclusion of young people with disabilities or health problems. Background paper*, Dublin.
- Giermanowska E. (2007), *Znaczenie pracy w życiu młodzieży niepełnosprawnej*, [w:] E. Giermanowska (red.), *Młodzi niepełnosprawni o sobie. Rodzina, edukacja, praca*, Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s. 81–109.
- Giermanowska E., Raćław M. (2014), *Niepełnosprawni absolwenci szkół wyższych – nowy potencjał zawodowy czy narastający problem społeczny*, „Folia Sociologica”, nr 50, s. 7–26.
- Giermanowska E., Kumaniecka-Wiśniewska A., Raćław M., Zakrzewska-Manterys E. (2014), *Niedokończona emancypacja – niepełnosprawni absolwenci szkół wyższych na rynku pracy*, [w:] B. Gąciarz, S. Rudnicki (red.), *Polscy niepełnosprawni. Od kompleksowej diagnozy do nowego modelu polityki społecznej*, Wydawnictwo Akademii Górniczo-Hutniczej, Kraków.
- GUS (2012), *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- GUS (2013), *Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna, cz. I: Ludność*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Jajor A., Zadrożna A. (2010), *Zadowolenie osób niepełnosprawnych z pracy. Raport TNS OBOP dla Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych*, TNS OBOP, Warszawa.
- McLaughlin J., Monteith M., Sneddon H. (2001), *A long and winding road to employment?: Disabled young people in Northern Ireland making the transition to adulthood*, “Irish Journal of Applied Social Studies”, Vol. 2, Issue 3, s. 36–55.
- Piotrowski K. (2010a), *Wkraczanie w dorosłość. Tożsamość i poczucie dorosłości młodych osób z ograniczeniami sprawności*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Piotrowski K. (2010b), *Ocena perspektyw na przyszłość przez młode osoby z ograniczeniami sprawności*, „Polityka Społeczna”, nr specjalny: *Diagnoza potrzeb i podstawy interwencji społecznych na rzecz osób z ograniczeniami sprawności*, s. 31–33.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 27 kwietnia 2010 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania, Dz. U. 2010, nr 82, poz. 537.
- Shah S. (2008), *Young Disabled People. Aspirations, Choices and Constraints*, Ashgate Publisher, Aldershot.
- Szczegółowy opis osi priorytetowych Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014–2020 (2015), Warszawa, http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/1960/SZOOP_PO_WER_14_20.pdf [dostęp: 5.10.2016].
- Szczupał B. (2008), *Marginalizacja młodzieży niepełnosprawnej w procesie edukacji i zatrudnienia*, [w:] P. Bury, D. Czajkowska-Ziobrowska, *Edukacja bez granic – mimo barier. Przestrzeń tworzenia*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Biznesu, Poznań.
- Wigier M. et al. (2013), *Pracodawcy Podkarpacia. Raport cząstkowy nr 3*, Agrotec Polska, Rzeszów–Warszawa.
- ZUS (2016), *Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych 2015*, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa.

Monika Struck-Peregończyk

**DISABILITY, YOUTH AND LABOUR MARKET PARTICIPATION
IN THE RESEARCH CONCERNING YOUNG DISABLED PEOPLE
IN PODKARPACIE REGION**

Abstract. Young disabled people are in a special situation in the labour market as in their case two factors limiting the chances of getting employment coincide: young age and disability. Employment seems to be of a particular importance for this group as (in addition to providing financial independence) it helps to build self-esteem and attain adulthood, i.e. leave family home and start a family. The article discusses issues related to the labour market participation of young disabled people (aged 18–29 years): characteristics of their employment and the reasons for inactivity and unemployment. The analyzed issues also include motivations of young disabled people to take up work and their attitude towards their young age and disability as factors differentiating chances in the labour market. The presentation of these issues was based on the data from the last National Census and the results of the research conducted by the author, which focused on the situation of young disabled people in the labour market in Podkarpace region. The article ends with recommendations on how to promote the activity of young people with disabilities.

Keywords: young disabled people, labour market, labour market participation, Podkarpace region.